

O POČIATKOCH KREŠŤANSTVA NA ÚZEMÍ SLOVENSKA, VÝZNAM CYRILU-METODSKEJ MISIE A JEJ ODOZVÁCH V 10. – 11. STOROČÍ

**On the Origins of Christianity in the Territory of the Slovak Republic,
Significance of Missionary Work of Cyril and Methodius and Responses
to it in the 10th – 11th Centuries**

Alexander T. Ruttkay

DOI: 10.17846/CL.2016.9.2.2-10

Abstract: RUTTKAY, Alexander T. *On the Origins of Christianity in the Territory of the Slovak Republic, Significance of Missionary Work of Cyril and Methodius and Responses to it in the 10th – 11th Centuries.* In the overview on Christianization in the Central Danubian territory, mostly in Slovakia, the author focuses on the origins of Christianity among Slavs, the issue of Great Moravia, missionary work of Constantine and Methodius and the topic of continuity of Christianity in the 9th – 11th centuries. He pays attention to several arguable points in the interpretation of sources and he attempts to describe wider cultural and historical context of early Christianization phases of Slavs from Upper Danube region. He emphasizes the informative value of certain archeological findings related to Christianization from multiple directions – western (Kingdom of the East Franks), south-western (northern Italy, Adriatic region) and southern (Byzantine Empire).

The article includes an overview on the eldest Christian buildings from the 9th century, whether observed by archeologists or recognized by them, and their structural and functional characteristics. Three churches (in Nitrianska Blatnica, Kopčany, Kostolany pod Tribečom) have preserved with later constructional modifications until today. This fact – similarly to construction of other sacral pre-romanesque buildings before the 11th century – represents the supportive argument considering that Christianity continued to spread in the western regions of Slovakia between the 9th and 11th centuries.

Key words: Slovakia, Great Moravia, Hungary, Christianity, Christianization, 9th – 11th centuries, churches, monasteries

Abstrakt: RUTTKAY, Alexander T. *O počiatkoch kresťanstva na území Slovenska, význame cyrilu-metodskej misie a jej odozvách v 10. – 11. storočí.* V prehľade o christianizácii v stredodunajskom priestore, najmä na území Slovenska kladie autor dôraz na počiatky kresťanstva u Slovanov, na problematiku Veľkej Moravy, na pôsobenie Konštantína a Metoda a na otázku kontinuity kresťanstva v 9. – 11. stor. Upozorňuje na niektoré sporné miesta pri výklade prameňov a pokúša sa pri procese starších fáz christianizácie naddunajských Slovanov poukázať na širšie kultúrnohistorické súvislosti. Vyzdvihuje vypovedaciu schopnosť vybraných archeologických nálezov o christianizácii vo viacerých prúdoch – západnom (východofranský štát), juhozápadnom (severná Itália, adriatická oblasť) a južnom (Byzancia).

Príspevok obsahuje prehľad najstarších archeologicky skúmaných alebo zistených kresťanských stavieb z 9. stor. na Slovensku a ich stavebnej a funkčnej charakteristiky. Z uvedených

kostolov dokonca tri (Nitrianska Blatnica, Kopčany, Kostolany pod Tribečom) stoja s istými neskoršími stavebnými úpravami dodnes. Táto skutočnosť – podobne ako vznik niekoľkých ďalších sakrálnych predrománskych stavieb pred polovicou 11. stor. – predstavuje podporný argument o kontinuite kresťanstva v západných častiach územia Slovenska medzi 9. a 11. storočím.

Kľúčové slová: Slovensko, Veľká Morava, Uhorsko, kresťanstvo, christianizácia, 9. – 11. storočie, kostoly, kláštory

Nateraz najstarším písomným prameňom o kontaktoch Slovenov na území Slovenska s kresťanským misionárom je epizóda zo života pustovníka Sv. Amanda (584 – 679 ?). V prvej polovici 7. stor. (teda v období existencie Samovej ríše) pôsobil azda v severnej Panónii. Jeho meno je zakotvené v názvoch Omuntesthorf (791), Omuntesperch (890) a dokonca aj v dnešnom názve pahorku Ámándhegy v blízkosti kláštora na Panónskej hore. Podľa životopisu sv. Amanda (autorom je jeho žiak (?) Baudemundus) svätec vo svojich mladších rokoch, túžiac po „palme mučeníctva“ okolo roku 629 (!), prebrodil (?) Dunaj a „obchádzajúc oné kraje kázal ... ľudu evanjelium“. Výsledky tejto misie neboli úspešné a Amandus sa vrátil (do Panónie ?).¹ Bolo to zrejme rozhodnutie svätca, predpokladaná výzva franského kráľa Dagoberta je málo pravdepodobná.

V odbornej literatúre je frekventovaná otázka dosahu a významu írskych misií pred 9. stor. spájaných najmä so salzburským arcibiskupom sv. Virgilom, ktorý však franské christianizačné aktivity v skutočnosti presadzoval najmä medzi Slovanmi v Korutánsku. Na Slovensku je zatiaľ v archeologickom mobiliári so znakmi inzulárneho umeleckého prejavu len jeden výraznejší nález (kovanie z Hradca).²

S činnosťou írskych mníchov sa niekedy spájala absencia hrobov z 9. stor. pri predpokladaných „misijných“ kostoloch (napr. Kostolany pod Tribečom). Relevantné argumenty však výrazne znižujú možný význam inzulárnych vplyvov pri christianizácii naddunajských Slovanov.³

Podľa novších výskumov (Kostolany pod Tribečom, Kopčany, Nitra – Martinský vrch) sa ukazujú v novom svetle kostoly z 9. stor. s predĺženým, kvadratickým presbytériom, medzi ktoré patria aj archeologicky preskúmané pozostatky slávneho kostola v Modré pri Velehrade.⁴ Tento typ pôdorysu je známy i vo franskom prostredí.

Medzi naddunajských Slovanov azda už aj pred rokom 800 mohli prenikať christianizačné aktivity. Geografickým východiskom včasných franských iniciatív bola najmä Panónia.⁵ Možnosť, že aj v severnej časti Panónie mohlo byť skoré správne, resp. aj regionálne cirkevné centrum, naznačuje nateraz zmienka o „karolínskom kostole“, prípadne o sídle „mnišského spoločenstva“ odkrytých vraj v roku 1961 – 1962 v okolí Pannonhalmy.⁶

¹ KUZMÍK, Jozef. *Slovník starovekých a stredovekých autorov prameňov a knižných skriptorov so slovenskými vzťahmi*. Martin 1983, s. 86.

² BIALEKOVÁ, Darina – PIETA, Karol. Zisťovací výskum v Hradci, okr. Prievidza. In *Slovenská archeológia*, roč. 12, 1964, s. 447-466.

³ KOŽIAK, Rastislav. Írski misionári a počiatky kresťanstva u Slovanov v stredovýchodnej Európe [online]. Banská Bystrica 2004. Internetový zdroj: <<https://www.ff.umb.sk/rakoziak/irski-misionari-a-pociatky-kresťanstva-u-slovanov.html>>.

⁴ BAXA, Peter – GLASER-OPITZOVÁ, Renáta – KATKINOVÁ, Jana. Veľkomoravský kostol v Kopčanoch. In *Pamiatky a múzeá*, 2004, č. 4., s. 65. CIBULKA, Josef. *Veľkomoravský kostol v Modré u Velehradu*. Praha 1958.

⁵ Nový prehľad archeologických výskumov v oblasti Blatnohradu a pokus o ich historickú interpretáciu SZÖKE, Béla Miklós. Mosaburg/Zalavár und Pannonien in der Karolingerzeit. In *Anteus*, roč. 31-32, 2010, s. 9-52.

⁶ CSÓKA, J. Lajos OSB. Hol fog megszületni Szent Márton? Gondolatok a Sabaria (Savaria) kérdéshöz.

Pravdepodobne ide už o predohru k programovej franskej christianizácii Slovanov a zvyškov Avarov, ku ktorej však mohlo dôjsť až po definitívnom zániku avarského kaganátu na konci 8. stor.⁷

Na synode v roku 796 bol okrem predstaviteľov franského kléru prítomný aj aquilejský patriarcha Paulinus. Záznam o obsahu prvej časti synody vyhotovil práve jeho pisár. Svedčí to o dôležitom postavení patriarchátu pri christianizácii Slovanov a Avarov od konca 8. stor. v Panónii a asi aj severne od Dunaja.⁸

V pokynoch a usmerneniach o spôsobe krstenia obyvateľov Panónie sú menované aj chyby alebo úchylky predchádzajúcich krstiteľov. Pravdepodobne takéto nedôslednosti pri krste sa odohrali aj neskôr a krst sa následne musel opakovať. Takúto možnosť nemožno vylúčiť ani v prípade Pribinu v Nitre. Podporovateľa vzniku najstaršieho z písomných prameňov známeho kostola na území naddunajských Slovenov⁹ napriek tomuto záslužnému činu vraj pokrstili podstatne neskôr (azda druhýkrát?).

Franské christianizačné, kultúrne a ideové vplyvy sa odzrkadľujú v stavbe kostolov a tiež v huteľnej materiálnej kultúre (zbrane, tzv. blatnicko-mikulčický štýl v umeleckom remesle). Je pravdepodobné, že najmä panónski Slovania mali časť liturgickej terminológie, resp. texty modlitieb v slovanskom jazyku už pred príchodom solúnskych bratov.¹⁰

Podstatná časť programu synody v roku 796 sa týkala územných kompetencií jednotlivých cirkevných inštitúcií v procese christianizácie. Územia osídlené Slovanmi sa stali externými misijnými územiami východofranských cirkevných inštitúcií a patriarchátu v Aquilei.

Toto rozdelenie sa však dôsledne nedodržiavalo. V písomných prameňoch sa odzrkadľuje boj o jurisdikčné práva cirkevných centrál. Tieto spory boli podmienené geopolitickými

Nepublikovaný text pre web pripravil Gábor Siska Internetový zdroj: < http://pannonhalma.hu/storage/telepules%20torteneti%20tanulmanyok/hol_fog_megszuletni_szent_marton.pdf >

⁷ De conversione Bagoariorum et Carantanorum (Spis o obrátení Bavorov a Korutáncov). In RATKOŠ, Peter (ed.). *Pramene k dejinám Veľkej Moravy*. Bratislava 1968, s.75-86. Na základe nových archeologických výskumov sa zvýšil význam solúnskych bratov na dvore kniežata Kocela na Blatnohrade. O ich tamojšej aktivite svedčí napr. prvý nález hlaholských písmen v stredodunajskom priestore na keramike a zásluhy Kocela pri oslobodení Metoda z franského uväznenia.

⁸ Zápis o synode v roku 796 pozri RATKOŠ, *Pramene k dejinám*, s. 140-142.

⁹ BIALEKOVÁ, Darina. Odras franských vplyvov v kultúre Slovanov (K otázke datovania blatnicko-mikulčického horizontu). In *IV. medzinárodný kongres slovanskej archeológie. Sofia 1980 (Sammelband der Referate ČSSR)*. Nitra 1980, s. 28-35. RATKOŠ, Peter. *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice 1988. CHROPOVSKÝ, Bohuslav. Príspevok k problematike cirkevnej architektúry a počiatkom kresťanstva na Slovensku. In *Monumentorum Tutela. Ochrana pamiatok 8*. Bratislava 1972, s. 173-208. BEDNÁR, Peter. Die Entwicklung der Befestigung der Nitraer Burg im 9. – 12. Jahrhundert. In HENNING, Joachim – RUTTKAY Alexander T. (eds.). *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Bonn 1998, s. 371-382.

¹⁰ RUTTKAY, Alexander T. A zasa Veľká Morava. Veľkomoravský a včasnostredoveký sídliskový komplex a rotunda v lesoch pri Nitrianskej Blatnici. In *Krásky Slovenska*, roč. 58, 1981, č. 6, s. 10-13. RUTTKAY, Alexander T. Großmähren: Anmerkungen zum gegenwärtigen Forschungsstand über die Siedlungs- und sozialökonomischen Strukturen. In URBAŇCZYK, Przemysław (ed.). *Origins of Central Europe*. Warsaw 1997, s. 143-170. RUTTKAY, Alexander T. Zur frühmittelalterlichen Hof-, Curtis- und Curtis regalis-Frage in der Slowakei. In HENNING, Joachim – RUTTKAY Alexander T. (eds.). *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Bonn 1998, s. 405-417. RUTTKAY, Alexander T. Frühmittelalterliche gesellschaftliche Eliten im Gebiet der Slowakei und ihre Sitze. In KOUŘIL, Pavel (ed.). *Die frühmittelalterliche bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas*. Brno 2005, s. 225-254. DORICA, Jozef. Rotunda sv. Juraja pri Nitrianskej Blatnici, jej nové miesto medzi najstaršími sakrálnymi stavbami na Slovensku. In *Historická revue Špeciál. Byzantskí vierozvestovia ich osudy a doba*, 2013, s. 62-67.

zmenami (napr. vznik Veľkej Moravy) a novými faktormi vo vnútri cirkvi, akým bola najmä činnosť Konštantína a Metoda. Proces predchádzajúcej christianizácie z viacerých miest sa uvádza aj v známej formulácii textu o pozvaní solúnskych bratov kniežaťom Rastislavom, keď v Panónsko-moravskej legende v Živote Metoda sa spomínajú predchádzajúci „kresťanskí učitelia mnohí z Vlách, Grécka a z Nemiec“.¹¹ So spomínanou kristianizáciou z Itálie (Aquileia) je azda v spojení okrem dvoch už spomenutých rotúnd v Dučovom a Nitrianskej Blatnici aj cenný súbor pozlátených medených plakiet z Bojnej.¹² S jadranskými vplyvmi môže súvisieť stavba baziliky v Bratislave. Byzantské podnety v cirkevnej architektúre možno rozpoznať zatiaľ na kostole s trojlístkovým presbytériom na Devínskom hrade.¹³

Základnou charakteristikou kresťanstva v prostredí Moravanov a Slovenov po vzniku Veľkej Moravy je, že kresťanstvo – či už zo západu, juhu alebo priamo z Byzancie – sa do tunajšieho prostredia implantovalo z oblastí s vyspelou a diferencovanou spoločenskou organizáciou, v ktorej cirkev už mala miesto po boku vedúcej vrstvy. Rozhodujúce bolo prijatie novej viery kniežaťom, podpora z jeho strany pre misijnú činnosť – čo sa asi nezaobišlo bez konfliktov najmä mimo centrálnych území pod priamym dohľadom kniežaťa – a počiatky budovania cirkevnej organizácie. Stavba kostolov – najmä murovaných stavieb – ako najjednoznačnejšie svedectvo upevňovania postavenia kresťanstva sa mohla uskutočniť len s vedomím a podporou kniežaťa. Svedčí o tom situovanie kostolov v areáli mocenských sídiel – hradskej miest a vznik asi „súkromných“, tzv. vlastníckych kostolov ako súčasť zástavby doteraz zistených kniežacích alebo veľmožských dvorcov. Kresťanstvo prišlo teda na naše územie „zhora“, akceptovala ho najprv vedúca vrstva. Zodpovedajú tomu aj takmer zhodné termíny kostol a kastel (opevnené sídlo) v západoslovenských jazykoch.

Vrcholnou udalosťou v zahraničnopolitickej aktivite Veľkej Moravy bol príchod byzantských vierožvestcov Konštantína-Cyrila a Metoda, s ktorými je od roku 863 spojený ďalší postup v christianizácii, vznik slovanského písomníctva a diplomatická aktivita v prospech Veľkej Moravy. Bohatá odborná literatúra o politických a kultúrnych súvislostiach pozvania solúnskych bratov, ich mnohostrannom diele a o vývoji cirkevnej organizácie na Veľkej Morave vyčerpáva všetky aspekty problematiky. Organizačné centrá cirkvi – moravské arcibiskupstvo, nitrianske biskupstvo – mali priamu pôsobnosť v okruhu kniežaťa, vzdialenejšie územia boli aj pre Metoda, podobne ako predtým pre franské centrály, externými misijnými teritóriami. Základy cirkevnej organizácie v 9. stor. sa konštituovali v okolí centier moci. Na Slovensku sa to týka jeho západnej časti, teda Nitrianskeho kniežatstva, kde možno rátať aj so zárodkami veľkofár – archipresbyteriátov.¹⁴ Vo veľkomoravskom mobiliári s kresťanskými motívmi je citelný synkretizmus s prelínaním byzantských a západných vplyvov. V stvárnení svätých postáv sa však objavujú aj špecifické znaky súvisiace s produkciou pre vedúcu vrstvu.

V súvisi s cirkevnou organizáciou je známy antagonizmus medzi moravským a panónskym arcibiskupom Metodom a franským benediktínskym mníchom Vichingom, ktorý sa v roku 880

¹¹ RATKOŠ, *Pramene k dejinám*, s. 137.

¹² PIETA, Karol – RUTTKAY, A. T. Bojná – mocenské a christianizačné centrum Nitrianskeho kniežatstva. Predbežná správa/Bojná – neues Macht- und Christianisierungszentrum des Fürstentums von Nitra. Vorbericht. In PIETA, Karol – RUTTKAY, A. T. – RUTTKAY, Matej (eds.). *Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva/ Wirtschaftliches und politisches Zentrum des Fürstentums von Nitra*. Nitra 2007, s. 21-70.

¹³ ŠTEFANOVIČOVÁ, Tatiana. *Bratislavský hrad v 9. – 12. storočí*. Bratislava 1975. PLACHÁ, Veronika – HLAVICOVÁ, Jana – KELLER, Igor. *Slovanský Devín*. Bratislava 1990.

¹⁴ RATKOŠ, Peter. Podmanenie Slovenska Maďarmi. In *O počiatkoch slovenských dejín. Zborník materiálov*. Bratislava 1965, s. 141-178.

stal nitrianskym biskupom.¹⁵ Asi tu spočívali podnety pre vznik najstaršej fázy kláštora na Zobore, ktorý mal podobne ako starší kláštor v rakúskom St. Pöltene a bývalý kláštor v Znojme – Hradišti na Morave patrocínium sv. Hypolita.

Kresťanstvo, ktoré malo v jadre Veľkej Moravy – teda i na území Nitrianskeho kniežatstva – pomerne pevné základy javí aj po rozpade Veľkej Moravy v 10. stor. kontinuitu. Podporuje asi aj plynulé začlenenie do cirkevnej organizácie už od počiatkov uhorského štátu.¹⁶

Je prekvapujúce, že ani jedna z doteraz známych sakrálnych stavieb z 9. stor. na území Slovenska nezaničila úplne podľa tradičných predstáv začiatkom 10. stor., ale mala svoje pokračovanie v rozličnej podobe a funkciách. Vo veľkomoravskom prostredí na území Slovenska dokonca niektoré kostoly z 9. stor. (Nitrianska Blatnica, Kopčany, azda aj Kostolany pod Tribečom) sa zachovali i v nadzákladovom murive a so sakrálnymi funkciami napriek nevyhnutným vývojovým zlomom a stavebným úpravám až do súčasnosti. Pravdepodobne však vznikli nové stavby aj v 10. stor., mohla by na to poukazovať napr. najstaršia fáza Kostola Sv. Štefana Prvomučeníka v Nitre¹⁷ a ostatky dreveného kostolíka s plytkou kamennou podmurovkou na Skalke v obci Skala pri Trenčíne¹⁸. Do predrománskej fázy spreď polovice 11. stor. patrí z archeologicky skúmaných lokalít aj rotunda na Trenčianskom hrade, kostol zistený v priestore včasnouhorskeho komitátneho hradu v Starom Tekove, komplexne preskúmaný známy kostol v Dražovciach pri Nitre a podobný kostolík archeologicky preskúmaný už v rokoch 1965 – 1966 v Podhoranoch-Sokolníkoch.¹⁹

Kontinuita kresťanstva a kresťanských stavieb z 9. stor. tradícia o Svätoplukovi v Nitre v písomných prameňoch z 11. – 12. stor. otvára aj otázku, či a v akej podobe sa v prostredí naddunajských Slovenov zachovala po zániku Veľkej Moravy tradícia o tunajšom pôsobení Konštantína a Metoda. Ich učeníci boli vraj po smrti Metoda vyhnaní, pôsobili najprv pri Ochridskom jazere a ich náboženský a kultúrny odkaz a oba druhy písma postupne akceptovali najmä južní a východní Slovania. Stredná Európa sa priklonila k latinskému kresťanstvu. Po schizme v roku 1054 nastala dlhodobá izolácia medzi západným a východným kresťanstvom.

Ak konštatácia o istých formách priamej kontinuity vo vývoji 9. – 11. stor. platí pre hospodársku a spoločenskú oblasť, odlišná je situácia v okruhu literárnych tradícií.²⁰ Víťazstvo latinskej cirkvi výrazne zmenilo štruktúru a obsah písomne fixovaných diel. Veľkomoravská literárna škola sa teda prakticky mohla ďalej rozvíjať len v prostredí južných Slovanov, a potom na Starej Rusi.

Napriek tomu stopy, alebo aspoň nepriame odozvy na solúnskych bratov, resp. na Metoda možno rozpoznať napr. vo významnom písomnom prameni, ako je Legenda o sv. Svoradovi-Andrejovi a Benediktovi so vznikom medzi rokmi 1064 – 1070, s plným názvom “*Vita sanctorum heremitarum Zoardi Confessoris et Benedicti Martyris a beato Mauro Episcopo qinqueecclesiastensi descripta*”. Je to najstaršie známe – i keď len v neskorších prepisoch zachované – dielo latinského

¹⁵ KUČERA, Matúš. *Postavy veľkomoravskej histórie*. Bratislava 1985. MARSINA, Richard. *Metodov boj*. Bratislava 1985. RATKOŠ, Peter. *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice 1988.

¹⁶ SZÁNTÓ, Konrád. *A katolikus egyház története I.* Budapest 1983, s. 308-317.

¹⁷ POLLA, Belo. K problematike kostola sv. Štefana v Nitre na Párovciach. In *Veľká Morava. Informačný bulletin* 8. Nitra 1964, s. 12-14.

¹⁸ HANULIAK, Milan. Skalka nad Váhom a jej význam v dejinách osídlenia Trenčianskeho mikroregiónu. In *Slovenská archeológia*, roč. 46, 1998, č. 2, s. 309-331.

¹⁹ NEŠPOROVÁ, Tamara. Hrad Trenčín v archeologických prameňoch. In *Pamiatky – Múzeá*, 1997, č. 3, s. 6-9. RUTTKAY, Alexander. T. Archeologický výskum Kostola sv. Michala v Nitre, časť Dražovce a v jeho okolí – informácia o výsledkoch. In *Archaeologia historica* 22. Brno 1997, s. 9-20. HABOVŠTIAK, Alojz. *Untergegangene Kirche und Friedhof in Sokolníky (Gemeinde Podhorany)*. VIIe Congrès International des sciences préhistoriques et protohistoriques Tchécoslovaquie 1966. Nitra 1966.

²⁰ SOPKO, Július. Otázky kultúrneho vplyvu a vzdelanosti v prvých storočiach uhorského štátu. In *Slovenský ľud po rozpade Veľkomoravskej ríše*. Bratislava 1984, s. 109-119.

písomníctva naratívnej povahy v stredovekom Uhorsku. No aj v rámci iných literárnych žánrov ho chronologicky predchádzajú len dva rukopisy: „*Libellus Sancti Stephani Regis...*“, t. j. mravné pouučenia kráľa Štefana synovi Imrichovi s okrádleným výrokom „kráľovstvo jediného jazyka a jediného mravu je slabé a krehké“ so vznikom asi v rokoch 1013 – 1015 a spis sv. Gerharda „*Deliberatio supra hymnum trium puerorum*“, ktorý pochádza z rokov 1044 – 1046.²¹

Na základe zhrnutia terajších poznatkov a v širších politických a kultúrnych súvislostiach doby chcem tu aspoň heslovite poukázať na motívy vzniku a funkcie tejto legendy vo vzťahu k dejinám územia Slovenska. Pri využití známych faktov o nej je potrebné naznačiť aj nové súvislosti a interpretačné varianty. Tu možno spomenúť aj výsledky archeologického bádania, napr. nedávny objav v katedrále na Nitrianskom hrade (Peter Bednár) s indíciami azda fragmentov hrobky Sv. Svorada).

Treba tu zdôrazniť osobné poslanie osôb vystupujúcich v legende – t. j. reálne osudy Svorada a Benedikta a autora legendy biskupa Maura. Legenda sa totiž sústreďuje predovšetkým na individuálny osud Svorada, Benedikt svojou osobnosťou má skôr doplňujúcu úlohu. To však nie je v prípade legendy, ktorá mala za cieľ rozvinúť a legalizovať dvojité kult svätcov, podstatné. Hagiografické črty totiž patria spoločne obidvom svätcom

V legende sa odzrkadľujú nesporne aj niektoré súdobé ideové prúdy. Ide napr. o pustovnícky kamaldulský vplyv spojený so sv. Romualdom v okolí Raveny a o stopy vplyvu maronitského kresťanstva najmä v askéze Svorada podľa príkladov sv. Zosima.

Pohľad na legendu dopĺňujem poukazom na to, že na obidvoch miestach spojených s osudmi dvoch pustovníkov – t. j. benediktínskom kláštore na nitrianskom Zobore a o oblasti trenčianskej Skalky – sa uskutočnili archeologické výskumy.²² Umožňujú v niektorých súvislostiach spresniť a objektivizovať poznatky o dobe a cieľoch vzniku legendy.

Územie medzi riekami Moravou, Dunajom, pohoriami Čerhát, Matra, Bukovými horami, Tokajskými vrchmi, Slanským pohorím a Vihorlatom a na severe hrebeňmi Karpát – teda aj podstatná časť územia Slovenska – si zachovalo v 11. – 12. storočí v rámci uhorského štátu osobitné postavenie. Predstavovalo časť „tretiny“ kráľovstva, ktorú spravovali poprední predstavitelia vládnucej arpádovskej dynastie, obvykle perspektívni nástupcovia trónu.²³

Sídlom vojvodstva – ducatu – bola Nitra. Rešpektovala sa nepochybne aj tradícia Nitrianskeho kniežatstva z 9. stor. a jeho dávneho centra. Výsledky archeologických výskumov na hradnom kopci priniesli dôkazy o tom, že centrum – rozsiahle hradisko s mohutným opevnením, profánnymi

²¹ JUDÁK, Viliam. *Hviezdy slovenského neba*. Nitra 1993. PRAŽÁK, Richard. Nejstarší uherská legenda Legenda sanctorum Zoardi et Benedicti v širších historických a kultúrnych súvislostiach své doby. In *Sborník prací Filosofické fakulty Brněnské university C 28*. Brno 1981, s. 207-224. RATKOŠ, Peter. Vznik kultu Ondreja-Svorada a Benedikta vo svetle záhrebských pamiatok. In *Historijski Zbornik (Šidakov Zbornik) 1976-1977*. Zagreb 1976/1977, s. 77-86. HODÁL, Juraj. Dvaja slovenskí pustovníci v XI. stor. In *Z minulosti Slovenska. Rôzne historické rozpravy*. Bratislava 1928, s. 39-66.

²² HABOVŠTIK, Alojz. Záchraný výskum pri bývalom kláštore v Nitre na Zobore. In *Študijné zvesti AÚ SAV 14*. Nitra 1964, s. 227-234. SAMUEL, Marián. Archeologický výskum zoborského kláštora v rokoch 2001 – 2003. In RUTTKAY, Matej (ed.). *Dávne dejiny Nitry a okolia*. Nitra 2005, s. 109-113. HANULIAK, Milan. Skalka nad Váhom a jej význam v dejinách osídlenia Trenčianskeho mikroregiónu. In *Slovenská archeológia*, roč. 46, 1998. č. 2, s. 309-331.

²³ STEINHÜBEL, Ján. Territoriales Ausmaß des Nitraer Fürstentums. In BIALEKOVÁ, Darina – ZÁBOJNÍK, Jozef (eds.). *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Bratislava 1996, s. 377-382. MARSINA, Richard. Das Herzogtum Neutra (Nitra) und Ungarn. Vom Niedergang Gromährens bis zum Ende des 11. Jahrhunderts. In WIECZOREK, Alfred – HINZ, Hans-Martin (eds.). *Europas Mitte um 1000. Beiträge zur Geschichte, Kunst und Archäologie, B. 2*. Stuttgart 2000, s. 581-583.

stavbami a kostolom – bolo už v 9. stor. na tomto mieste a že sídelná funkcia hradu prešla v niekoľkých na seba nadväzujúcich fázach aj do obdobia včasnouhorskeho vojvodstva.²⁴

Pokúsím sa poukázať na niektoré prvky motivácie nitrianskeho vojvodu Gejzu zdôvodniť a zaviesť nový kult nitrianskych pustovníkov. Ide tu prinajmenšom o tri záujmové okruhy, v ktorých sa svetské mocenské záujmy predstaviteľov rôznych línii arpádovskej dynastie prelínajú s náboženskými otázkami 11. stor.

V dynastických sporoch s panujúcimi predstaviteľmi Arpádovcov je zreteľná snaha využiť potenciál spravovaného územia, naznačiť istú suverenitu. Vznik legendy o Svoradovi a Benediktovi súvisí aj s takými aktivitami nitrianskeho vojvodu Gejzu (1063 – 1074).

Gejza patril k tej vetve Arpádovcov, ktorá mala už koncom 10. stor. úzke vzťahy k Nitre (Michal, Ladislav, Vazul), vojenskými a manželskými zväzkami mala časté kontakty so susednými slovanskými štátmi.

Po smrti Štefana I. v roku 1038 a tým vyvolaných dynastických sporoch získala trón (Ondrej I., 1047 – 1061), ktorý v priamej línii držala až do vymretia dynastie po meči (Ondrej III, 1290 – 1301). Sám Gejza bol vnukom vojvodu Vazula oslepeného v závere vlády Štefana I., keďže bol kandidátom na trón a synom Bela I., nitrianskeho vojvodu a v rokoch 1060 – 1063 uhorského kráľa.²⁷ Matkou Gejzu bola poľská kňažná Richenza, manželkou byzantská kňažná Synadene. Mal dvoch bratov: Ladislava I. (kráľ v rokoch 1077 – 1095) a Lamberta. Podľa dostupných prameňov mal Gejza dvoch synov – Kolomana (neskorší kráľ Koloman (1095 – 1116) a Almoša (mal za manželku kyjevskú kňažnú Predslavu a bol otcom kráľa Bela II., 1131 – 1141). Gejza stál na čele nitrianskych vojsk v bitke pri Modoróde v roku 1074 proti kráľovi Samuelovi Abovi a po víťazstve bol v rokoch 1074 – 1077 uhorským kráľom. S jeho menom v pozícii kráľa sa spája založenie benediktínskeho kláštora v Hronskom Beňadiku v roku 1075 a donácia rozsiahleho majetku. Kanonizácia sv. Svorada a Benedikta nesporne súvisí aj s mocenskými záujmami Gejzu vo vzťahu k nitrianskemu vojvodstvu.²⁵

S takouto základnou motiváciou môže súvisieť aj ďalší aspekt v iniciatíve Gejzu. Po smrti Svorada a Benedikta, teda od záveru prvej tretiny 11. stor. sa v Nitre a okolí zrejme celkom spontánne rozšírila úcta k dvom pustovníkom. Gejza po prevzatí funkcie vojvodu sa asi snažil túto úctu transformovať na oficiálny nový kult ako atribút stredovekej spoločensko-ideovej symboliky. V Nitre bol v tom období oficiálnym najmä kult dvoch svätcov cudzieho pôvodu, čo súvisí so západnou misonárskou činnosťou – sv. Emerama (kostol v sídle vojvodu na hrade) a sv. Hypolita (benediktínsky zoborský kláštor). Nie je prekvapujúce, ak prestížne záujmy viedli k snahám kodifikovať aj kult domácich, teda na vlastnom území pôsobiacich svätcov. Gejza sa v Pätkostolí zoznámil so vzdelaným pamätníkom biskupom Maurom, ktorý bol kompetentným a ochotným spísať život svätcov a odovzdať časť zo Svoradovej reťaze. Vzácnu pamiatku ako základ budúceho kultu Gejza umiestnil v kostole sv. Emerama na svojom sídle v Nitre. Tu mohli byť zrejme uložené pozostatky pustovníkov a pôvodné patrocínium bolo rozšírené aj o Andreja a Benedikta. Je pravdepodobné, že v pozadí religióznych iniciatív bola myšlienka obnoviť funkciu starobylého nitrianskeho biskupstva, k čomu však došlo až začiatkom 12. stor.

Ďalšia inšpirácia pre vznik legendy o sv. Svoradovi a Benediktovi by mohla vyplývať z náboženských sporov doby a máme o nej len nejasné informácie. Mohol by tu byť napr. záujem nahradiť dvojicu solúnskych bratov, o ktorých uhorské pramene mlčia, dvojicou svätcov domáceho pôvodu a orientovaných na latinské kresťanstvo? Najmä po schizme v roku 1054 sa bariéra medzi

²⁴ BEDNÁR, Die Entwicklung der Befestigung, s. 371-382.

²⁵ VAJAY, Szabolcs de. Großfürst Geysa von Ungarn. Familie und Verwandtschaft. In *Südost-Forschungen* 21. München 1962, s. 45-101. KRISTÓ, Gyula – ENGEL, Pál – MAKK, Ferenc (eds.). *Korai történeti lexikon. Korai magyar történeti lexikon (9 – 14. század)*. Budapest 1994, s. 235, 236.

západným latinským a východným byzantsko-ortodoxným kresťanstvom podstatne prehĺbila. Ide teraz o to, či logický predpoklad, že tradícia Cyrila a Metoda žila v ľudovom povedomí v 11. storočí je len predpokladom, alebo či preň existujú aj súdobé, aspoň nepriame odkazy.

Niet sporu o tom, že začiatkom 12. stor. existovalo v Nitre pevné povedomie o starobylosti zoborského kláštora spojené s obdobím Veľkej Moravy a tunajším sídlom kniežata Svätopluka. Odrkadľuje sa to v známej povesti o závere Svätoplukovho života v kláštore na Zobore, ktorý zachytil vtedy vo svojej kronike český Kosmas. No priama cyrilo-metodská ideová aktivita v období nitrianskeho vojvodstva sa v časti odbornej spisby predpokladá až po príchode mníchov z českého sázavského kláštora do Uhorska v dobe vlády Ondreja I. (1047 – 1060). Znamená to, že na území Slovenska a v Zadunajsku by úplne chýbali pramene o staršej prítomnosti, prípadne o kontinuite cyrilo-metodských prvkov? Existuje však v tomto smere pozoruhodná zmienka aj vo včasnohorskom prameni. Ide o narážku v spise sv. Gerharda z rokov 1044 – 1046²⁶, na ktorú upozornil v už citovanej štúdii napr. R. Pražák. „Deliberatio...“ bolo zamerané najmä proti činnosti sekty bogomilov, ktorí mohli byť čoskoro – v roku 1046 – súčasťou toho „pohanského“ povstania pod vedením istého Vatu, v ktorom našiel mučenícku smrť aj sám Gerhard. V argumentácii spisu je zmienka, ktorá sa asi vzťahovala na Metodových stúpcov, „z ktorých pomocou by moc cirkvi k radosti kacírov zoslabla“. Naznačovalo by to pravdepodobnú existenciu slovanského cyrilo-metodskeho kresťanstva aj vo včasnohorskom prostredí a negatívny vzťah kryštalizujúcej sa oficiálnej uhorskej cirkvi k nemu už v období pred schizmou. Nemožno samozrejme spoľahlivo objasniť, či išlo o tunajšie prežívanie slovanskej liturgie z 9. stor., alebo o následné prenikanie z prostredia južných Slovanov.

Náčrt niektorých prvkov historickej, nábožensko-ideovej a politickej motivácie vzniku legendy o svätom Svoradovi-Andrejovi a Benediktovi v tretej štvrtine 11. stor. umožňuje nahliadnuť aj do významnej etapy v dávnych dejinách Nitry a územia Slovenska. Aktivita Gejzu podchytiť tradíciu a vytvoriť nový kult svätcov mohla súvisieť s tými mocenskými ambíciami v odbornej spisbe snád ešte celkom nedoceneného predstaviteľa arpádovskej dynastie, ktoré som sa pokúsil zaradiť do kontextov vývoja v prvých fázach uhorského štátu.

SUMMARY: ON THE ORIGINS OF CHRISTIANITY IN THE TERRITORY OF THE SLOVAK REPUBLIC, SIGNIFICANCE OF MISSIONARY WORK OF CYRIL AND METHODIUS AND RESPONSES TO IT IN THE 10TH – 11TH CENTURIES. In the overview on Christianization in Central Danubian territory, mostly in Slovakia before the 12th century, the author focuses on the origins of Christianity among Slavs, the issue of Great Moravia, missionary work of Constantine and Methodius and the issue of Christianity continuity in the 9th – 11th centuries. Author pays attention to several arguable points in the interpretation of sources and he attempts to describe wider cultural and historical context of early Christianization phases of Slavs and Moravians from Upper Danube region. He emphasizes the information value of certain archeological movable findings related to Christianization from multiple directions in the observed area and period – western (Kingdom of the East Franks), south-western (northern Italy, Adriatic region) and southern (Byzantine Empire).

The elementary base of Christianization in Great Moravian environment is that Christianity – whether it spread from west, south or directly from the Byzantine Empire – was implanted to this environment from the territories with developed and differentiated social organization and in which the Church had already place alongside the ruling class. Converting to new faith, and supporting of missionary work by the sovereign – what was probably accompanied by

²⁶ SILAGI, Gabriel. *Untersuchungen zur „Deliberatio supra hymnum trium puerorum“ des Gerhard von Csanád*. Muenchen 1967, s. 3-107.

conflicts in outside of central regions, which were no under the direct supervision of Prince – was a crucial historical point. Construction of churches – mostly buildings constructed out of bricks – the real evidence of Christianity could be performed only with support of the sovereign. It is also evident from location of churches in aristocracy settlements – forts and origin of probably “private” or so called proprietary churches representing the part of built area of princely or aristocratic residences, which have been found until today.

The article includes an overview on the eldest Christian buildings, whether observed by archeologists or recognized by them, too, and their structural and functional characteristics. There are several clues of churches in Nitra (fort Martinský vrch, Nitra castle, fort Vřšok and Kupecká ulica in the town center, foundations of the Benedictine monastery of St. Hippolitus on Zobor), at Bratislava Castle, the Church of the trefoil presbytery at the castle Devin, two rotundas at aristocratic courts in Ducové and Nitrianska Blatnica and two churches sustained a rectangular presbytery in Kostolány pod Tribečom and in Kopčany. Author states that none of the churches built in the 9th century, which were observed in the territory of Slovakia up today, did not become totally defunct in the beginning of the 10th century and it continued to have structural, church-functional or at least sacral-symbolic function in the next period. Three churches (in Nitrianska Blatnica, Kopčany, Kostolány pod Tribečom) have preserved with later minor constructional modifications up today. This fact – similarly to construction of other sacral pre-romanesque buildings before the 11th century – represents the supportive argument considering that Christianity continued to spread in the western regions of Slovakia between the 9th and 11th centuries.

prof. PhDr. Alexander T. Ruttkay, DrSc.
Institute of Archaeology SAS
Akademická 2
949 21 Nitra
Slovakia
alexander.ruttkay@savba.sk